EUGEN PAVEL

PRIMA BUCOAVNĂ TIPĂRITĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ ŞI POSTERITATEA EI

Publicarea primei *Bucoavne* la sfârşitul secolului al XVII-lea marchează o etapă distinctă în dezvoltarea literaturii didactice româneşti. De dimensiuni reduse, cuprinzând 33 de file nenumerotate, manualul a fost imprimat la Bălgrad, probabil în primele două luni ale anului 1699, întrucât tipărirea *Chiriacodromionului* s-a desfăşurat între 1 martie şi 20 decembrie ale aceluiaşi an, după cum se precizează în epilog.

Activitatea editorială a lui Mihai Iştvanovici din acest centru transilvănean se deschide, aşadar, printr-o lucrare aparent minoră, ce ar putea fi socotită un simplu exerciţiu tipografic: *Bucoavnă ce are în sine deprinderea învăţăturii copiilor la carte*[1]. Numele tipografului este menţionat pe foaia de titlu, iar cei care au fost „purtătorii de grija tipografiii" sunt „notareşul" Gheorghe Dăianul, împreună cu Raţ Iştvan, din Chişfalud (Miceşti), „odorbirăul" Bălgradului.

Receptarea acestei cărţi, destinată, prin excelenţă, formării deprinderii de a citi şi a scrie, nu a fost lipsită de momente tensionate. Nu după multă vreme de la apariţia sa, *Bucoavna* va fi incriminată de către teologii iezuiţi, susceptibili faţă de prestaţia duplicitară a lui Atanasie Anghel, în condiţiile în care acesta acceptase unirea cu biserica Romei. Într-o scrisoare din 14 martie 1701, Gabriel Kapi, superiorul misiunii de propagandă catolică din Transilvania, îl informa pe cardinalul Leopold Kollonich despre sesizarea episcopului armenilor uniţi, Oxendius Verzireszki (Auxenţiu Verzar), privitoare la numeroasele erori conţinute „in libro alphabetica quem D. episcopus Athanasius edi curavit"[2]. Absenţa adaosului *filioque* în *Simbolul* de la Niceea era socotită inacceptabilă de către misionarii catolici, care vor solicita înlocuirea cărţilor de acest fel, cerinţă stipulată şi în cea de-a doua *Diplomă leopoldină,* din 19 martie 1701. Ca urmare, în „reversalul" semnat de Atanasie Anghel la Viena, în 7 aprilie 1701, în cadrul

---

[1] BRV, I, nr. 113, p. 369-370, IV, p. 209-210; Veress, I, nr. 263, p. 142-143; se mai păstrează două exemplare din această carte: primul, provenit din fondul Colegiului Reformat din Cluj, se află în Biblioteca Academiei, Filiala Cluj, iar cel de-al doilea exemplar, incomplet, în Biblioteca „Astra" din Sibiu, fiind coligat cu *Ceasloveţul* sibian din 1696; *Bucoavna* a fost reeditată în 1988, sub auspiciile Episcopiei Ortodoxe Române de la Alba-Iulia, sub îngrijirea unui colectiv format din Teodor Bodogae, Dumitru Călugăr, Mihai Gherman, Anton Goţia (transcrierea textului), Eva Mârza şi Iacob Mârza.

[2] Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani,* Œniponte, 1885, p. 263.

DACOROMANIA, serie nouă, III–IV, 1998–1999, Cluj-Napoca, p. 217-229

procesului informativ canonic, în articolul 4, pe care îl redăm în traducere din latină, se specifica: „Promit în mod solemn că voi distribui preoţilor şi laicilor mei catehismul dreptei credinţe în limba română, care va fi imprimat cu cheltuiala eminentului domn cardinal, iar pe cele de până acum, tipărite cu erori, fie ale schismaticilor, fie ale ereticilor, le voi cere înapoi de la cler şi de la mulţimea laică şi în locul lor le voi împărţi gratis pe cele nou tipărite în dreapta credinţă. Mai mult, din celelalte cărţi tipărite şi răspândite voi şterge erorile schismatice sau eretice care s-au strecurat prin ignoranţa noastră sau prin schismă. Cele care se vor tipări după aceea în tipografia noastră vor fi date teologului meu spre cenzură şi nici o carte nu va mai fi imprimată fără ştirea şi aprobarea sa expresă”[3]. Sunt vizate, în vederea epurării, atât catehismele calvine din 1642, 1648 şi 1656, cât şi *Bucoavna* din 1699, interdicţie care ar putea explica numărul mic de exemplare care s-au păstrat. În acelaşi timp, însă, micul manual putea fi supus perisabilităţii tocmai datorită uzului didactic.

Una dintre primele referinţe asupra *Bucoavnei* îi aparţine lui Grigore Silaşi, din 1883, care arăta că tipăritura a fost „destinată totodată şi pentru cei ce se prepară la statul preuţesc”[4]. La fel ca în cazul *Chiriacodromionului,* N. Iorga are o perspectivă deformată asupra *Bucoavnei,* pe care o califică drept o lucrare de propagandă calvină[5] sau catolică, având menirea „de a strecura în mintea copiilor dogma cea nouă”[6]. Verdictul istoricului, dat în necunoştinţă de cauză, va provoca o replică din partea unui exeget al cărţilor didactice, Onisifor Ghibu[7], care socoteşte micul abecedar a fi de inspiraţie curat ortodoxă, fără „nici un picur de doctrină catolică”. Nu putem ignora însă faptul că prezenţa insolită a *Simbolului atanasian* constituia, totuşi, o concesie indirectă făcută bisericii occidentale.

Modelul acestei cărţi de citire l-a constituit *Gramatica slavonă,* scoasă la Snagov, în 1697, o reeditare a cunoscutei lucrări a ucraineanului Meletie Smotriţki (Maxym Meletij Smotryckyj), tipărită la Evie, în 1619, reeditată în 1648[8]. Manualul pe care îl publicase Antim Ivireanul, şi la tipărirea căruia participase, în mod cert, şi ucenicul său, Mihai Iştvanovici, avea să-l influenţeze pe acesta din urmă în alcătuirea primei secţiuni a *Bucoavnei,* cu un caracter lingvistic descriptiv.

---

[3] *Ibidem,* p. 283; cf. şi George Popoviciu, *Unirea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I,* Lugoj, 1901, p. 155; Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite,* în „Bună Vestire”, Roma, XV, 1976, nr. 1–2, p. 63–64; Andreas Freyberger, *Relatare istorică despre unirea bisericii româneşti cu biserica Romei.* Ediţie de I. Chindriş, Cluj, 1996, p. 134–135; I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII),* ed. a II-a, Cluj, 1999, p. 91.

[4] Grigoriu Silaşi, *Abecedariu românesc din secolul XVII,* în „Amicul familiei”, VII, nr. 9, 1/13 mai 1883, p. 81–82 (republicat în „Transilvania”, XIV, nr. 8–9, 1-15 mai 1883, p. 74–75).

[5] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria,* vol. II, Bucureşti, 1915, p. 87.

[6] Idem, *Istoria literaturii româneşti*, vol. II, Bucureşti, 1926, p. 79.

[7] *Din istoria literaturii didactice,* în AAR, Mem. Secţ. Lit., seria II, tom. XXXVIII, 1916, p. 10-12; idem, *Din istoria literaturii didactice româneşti,* Bucureşti, 1975, p. 32–41, 247–250.

[8] D. Strungaru, *Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească,* în „Romanoslavica”, IV, 1960, p. 289–307.

În funcţie de terminologia utilizată, este posibil ca şi alte bucoavne, redactate în slavonă, să-l fi inspirat pe Iştvanovici în conceperea acestei lucrări de uz didactic. Există ipoteza că el ar fi pregătit editarea *Bucoavnei,* cel puţin ca proiect, încă din perioada şederii în Ţara Românească, unde a cunoscut eventuale izvoare[9].

Cel dintâi abecedar publicat în limba română cuprinde, în prima parte, un inventar al alfabetului (*slovele glavizne*, adică literele majuscule, şi *slovele mai mici*), al sistemului fonetic, în care sunt descrise vocalele (*glasnicele*), diftongii (*diftonghii*) şi consoanele (*neglasnicele*), urmate de exerciţii de silabaţie, explicarea unor cuvinte abreviate prin suprascriere, prezentarea semnelor diacritice şi a accentelor *(prosodiile),* precum şi a semnelor de punctuaţie (*stročnaę*), transcrise după terminologia slavonă: virgula (*zapetaę*), două puncte (*dvoe točie*), punctul (*točka*), punctul de sus (*ediničnaę*), semnul întrebării (*voprosnaę*), semnul exclamării *(udivnaę)*, apostroful şi paranteza rotundă *(olojnaę).* Cea de-a doua parte conţine o mică antologie de texte cu un caracter catihetic şi dogmatic: *Rugăciunea când va să înceapă copilul a învăţa, Rugăciunea dimineţii* (în care sunt incluse *Împărate ceresc*, *Sf. Treime*, *Rugăciunea domnească* şi molitva *Din somn sculându-mă*), apoi *Simbolul credinţei*, atât sub forma celui niceeano-constantinopolitan (*Crezul*) admis în biserica ortodoxă, cât şi a celui atanasian, utilizat în biserica apuseană. Tot în această secţiune sunt expuse succint principiile dogmei creştine, începând cu *Decalogul* şi cu cele şase precepte privitoare la desăvârşirea evanghelică, urmate de întrebări şi răspunsuri, concepute în spiritul tradiţiei ortodoxe despre Sfintele Taine. În final, sunt enunţate virtuţile religioase şi cardinale, „darurile" şi „rodurile" Sfântului Duh, faptele îndurării trupeşti şi sufleteşti, păcatele de căpetenie şi „facerile de bine" morale, constituind, astfel, un mic îndreptar de edificare spirituală. Primul text aplicativ inserat, *Rugăciunea când va să înceapă copilul a învăţa,* este o compunere originală sau o traducere a lui Iştvanovici după un model slavon. Pentru *Rugăciunea dimineţii* s-a prelucrat o versiune aflată în uz, în cadrul slujbelor obşteşti, având asemănări cu cea cuprinsă în *Ceasloveţul* din 1686 sau în cel sibian, din 1696[10], după cum deducem din următorul paralelism:

Ceas. B.	Buc.
După ce m-am sculat din somn, bine-ţi mulţămesc Troiţă, întru tot Sfântă, că pentru bunătăţile Tale ceale multe şi îndelungată răbdare nu Te măniiaş pre mine, păcătosul şi lenevosul, nice mă piiarduş cu fărădelegile	Din somn sculându-mă, mulţămescu-ţi, Preasfântă Troiţă, că pentru multă bunătatea şi îndelungă răbdarea Ta nu Te-ai măniiat pre mine, păcătosul şi lenevosul, nice m-ai pierdut cu fărădelegile meale. Ce, după obiceaiul cel

[9] Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice româneşti,* ed. cit., p. 33.

[10] Vezi şi Alin Mihai Gherman, Eva Mârza, *Studiu filologic*, în *Bucoavna* (Bălgrad, 1699). Ediţie critică tipărită din iniţiativa şi cu binecuvântarea P. S. Emilian, episcop de Alba-Iulia, Alba-Iulia, 1988, p. 84–86.

meale. Ce, după obiceaiu*l* ce*l* iubito*r* de oameni şi întru părăsire zăcând eu, mă ridicaşi ca să mânec şi cu slavă să măresc ţinearea ta cea nebiruită. Şi acum, Biruitoriule, luminează-mi ochii cugetului, deşchide-m rostul ca să mă învă*ţ* cuvintelo*r* Tale şi să înţeleg porâncile Tale şi să fac voia Ta şi să Te laud întru mărturisire şi să cânt Preasfânt numelui Tău, al Părintelui şi al Fiiului şi a Duhului Sfânt, acum şi pururea şi în veacii veacilo*r*. Amin.

(f. 3r – 4r)

iubitoriu de oameni, m-ai râdicat pre mine, carele zăceam întru dăznădăjduire, ca să mânec şi să măresc stăpânirea Ta cea nebiruită. Şi acuma, Stăpâne, Dumnezăule Preasfinte, luminează-mi ochii gândului şi-mi deşchide gura ca să mă învăţ cuvintelor Tale şi să cunoscu poruncile Tale şi să fac voia Ta şi să Te cânt întru mărturisirea inimii şi să cânt Preasfânt numele Tău, al Tatălui şi al Fiiului şi al Duhului Sfânt, acum şi pururea şi în veacii veacilor. Amin.

(f. 9v – 10r)

Unele diferenţieri se menţin însă şi în cazul comparării cu *Ceaslovul* tipărit la Târgovişte, în 1715, cu care s-au găsit mai multe puncte comune[11]. La fel ca în alte porţiuni ale *Bucoavnei* sau ca în *Chiriacodromion,* tipograful „literat” a supus textele editate unor modificări de ordin lingvistic, schimbând deseori „faţa cuvântului”.

Includerea în *Bucoavnă* a *Simbolului credinţei* comportă o analiză mai detaliată. S-a opinat că textul *Crezului (Credeul)* ar fi reprodus după *Liturghierul* lui Teodosie, din 1680[12]. Observăm însă, în ediţia respectivă, că în cadrul liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur, după rugăciunea Sf. Daruri, este anunţată, în româneşte, *Mărturiia credinţei,* dar textul propriu-zis este redactat în slavonă[13]. Introducerea în cult a versiunii româneşti a *Simbolului niceeano-constantinopolitan,* în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, va marca un stadiu avansat în naţionalizarea serviciului divin. Cele două variante ale *Crezului* din secolul anterior, aparţinând lui Coresi – prima reprodusă în *Catehismul* din 1560, în *Liturghierul* din 1570 şi în *Evanghelia cu învăţătură* din 1581, iar a doua în *Molitvenicul rumânesc* din 1567–1568 –, nu au avut, sub aspect sacramental, un ecou deosebit. Abia în timpul mitropolitului Ştefan I al Ungrovlahiei, textul *Simbolului credinţei* este tradus din nou în limba română, în jurul anului 1657[14]. Urmaşul său, Teodosie, va rosti, la hirotonirea sa, în 21 mai 1669, o nouă versiune a *Crezului,* preluată de toţi arhiereii care i-au succedat, până în anul 1703[15].

Pentru a stabili raporturile de filiaţie ale textului reprodus în *Bucoavna* din 1699, având titlul *Mărturisirea pravoslavnicii credinţă dată într-aceasta chip la întâiul în Necheia săbor a toată lumea şi al doilea în Ţarigrad,* vom întreprinde o comparaţie mai amplă între principalele variante ale *Crezului,* datând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea până la începutul secolului al XVIII-lea. Ne vom

---

[11] Cf. *ibidem,* p. 86.

[12] Cf. Teodor Bodogae, *Dimensiunea spiritual-religioasă a Bucoavnei de la 1699,* în *Bucoavnă*, ed. cit., p. 58.

[13] *Liturghie*, Bucureşti, 1680, f. 29r–29v.

[14] Violeta Barbu, *Preliminarii la studiul naţionalizării serviciului divin: principalele versiuni româneşti ale* ***Simbolului credinţei*** *(1650–1713),* în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 29.

[15] Cf. *Mitropolia Ungro-Valachiei. Condica sfântă.* Editată de Ghenadie Craioveanu (Enăceanu), vol. I, Bucureşti, 1886, p. 27-30.

referi, în tabloul corespondenţelor de mai jos, la *Catehismul* lui Coresi (CCat.), *Molitvenicul* lui Coresi (CM), *Slujebnicul slavo-greco-român* al mitropolitului Ştefan I al Ungrovlahiei (ms. rom. BAR 1790), versiunea lui Teodosie, din 1669, *Ceasloveţul* de la Bălgrad, din 1686 (Ceas. B.), *Bucoavna* din 1699 (Buc.), versiunea lui Antim, din 1705 (Vers. Antim), *Molitvenicul* cu *Liturghie* de la Râmnic, din 1706 (Lit. 1706), versiunea lui Ioasaf, din 1708 (Vers. Ioasaf – versiunile netipărite au fost redate după *Condica sfântă),* precum şi la *Liturghierul* apărut la Târgovişte, în 1713 (Lit. 1713):

Tatăl putearnicul (CCat.) – *Tatăl atotţiitoriul* (CM, Buc., Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713) – *Părintele atotţiitoriul* (Ms. rom. BAR 1790, Vers. Antim) – *Părintele atoateţiitoriul* (Ceas. B.);

făcătoriul (CCat., CM, Ms. rom. BAR 1790, Ceas. B., Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713) – *carele au făcut* (Vers. Teodosie);

ce au născut dinioară (CCat.) – *unul născutul* (CM) – *unul născut* (Ms. rom. BAR 1790, Vers. Teodosie, Ceas. B., Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713);

derept (CCat.) – *adeverit* (CM, Vers. Teodosie) – *adevărat* (Ms. rom. BAR 1790, Ceas. B., Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713);

unul cu Tatăl (CCat.) – *întru o fire cu Tatăl* (CM) – *de o fiinţă cu Părintele* (Ms. rom. 1790, Vers. Antim) – *într-o fire cu Tatăl* (Vers. Teodosie, Ceas. B.) – *de o fiinţă cu Tatăl* (Buc., Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713);

ispăsenie (CCat., CM) – *mântuire* (Ms. rom. BAR 1790, Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713) – *spesenie* (Vers. Teodosie) – *spăsenie* (Ceas. B.) – *mântuirea* (Buc.);

venit-au (CCat.) – *deştinse* (CM) – *se-au pogorit* (Vers. Teodosie) – *s-au pogorât* (Ms. rom. BAR 1790, Ceas. B., Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713);

au născut (CCat.) – *se împeliţă* (CM) – *s-au întrupat* (Ms. rom. BAR 1790, Vers. Teodosie, Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713) – *s-au împeliţat* (Ceas. B.);

om fu (CCat.) – *omeni-se* (CM) – *s-au omenit* (Ms. rom. BAR 1790, Ceas. B., Vers. Antim) – *se-au făcut om* (Vers. Teodosie) – *s-au făcut om* (Buc., Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713);

chinuit (CCat., CM, Ceas. B.) – *se-au muncit* (Vers. Teodosie) – *au pătimit* (Ms. rom. BAR 1790, Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713);

îngrupat (CCat., CM) – *s-au îngropat* (Ms. rom. BAR 1790, Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713) – *se-au îngropat* (Vers. Teodosie) – *îngropat* (Ceas. B.);

învise (CCat., CM) – *au învis* (Ms. rom. BAR 1790, Vers. Teodosie) – *s-au învis* (Ceas. B.) – *au înviiat* (Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713);

vine (CCat.) – *iase* (CM, Vers. Teodosie, Ceas. B., Lit. 1713) – *purceade* (Ms. rom. BAR 1790, Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf);

să ne închinăm şi să slăvim (CCat., CM) – *easte închinat şi slăvit* (Ms. rom. BAR 1790, Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713) – *să închină şi să măreaşte* (Vers. Teodosie) – *închinat şi slăvit* (Ceas. B.);

sculatul (CCat.) – *sculare*a (CM) – *înviiarea* (Ms. rom. BAR 1790, Vers. Teodosie, Ceas. B., Buc., Vers. Antim, Lit. 1706, Vers. Ioasaf, Lit. 1713).

Comparând echivalenţele lexicale din cele zece versiuni constatăm, mai întâi, o anumită continuitate, existând câteva concordanţe între variantele lui Coresi şi cele utilizate în secolul următor. Varianta *Crezului* din *Ceasloveţul* lui Zoba, de pildă, prezintă câteva similitudini cu cea din *Molitvenicul* (circa 1567–1568), ceea ce probează circulaţia variantei coresiene, timp de mai bine de un secol, în cercurile ecleziastice transilvănene. Versiunea lui Teodosie, care face o notă discordantă prin

preferința pentru formele analitice, deşi agreată de către ierarhii bisericilor ortodoxe, a rămas, totuşi, izolată, nefiind difuzată prin intermediul cópiilor manuscrise sau al tipăriturilor. În schimb, versiunea mitropolitului Ştefan a avut o rezonanță mai largă, fiind preluată, la începutul secolului al XVII-lea, şi de Antim Ivireanul.

Nu am luat ca termen de comparație şi alte versiuni ale *Crezului* din secolul al XVII-lea[16], tocmai datorită răspândirii lor relativ restrânse. Unele soluții singulare de traducere, propuse, de exemplu, de Radu Greceanu în *Pravoslavnica mărturisire,* din 1691, au rămas aproape necunoscute, cu toată prestanța, sub raport dogmatic, a cărții: *tuturor celor văzute şi celor nevăzute* în loc de *văzutelor tuturor şi nevăzutelor,* ca în majoritatea celorlalte versiuni, *a uniiusii cu Tatăl* în loc de *de o ființă cu Tatăl, easte şăzătoriu de-a direapta Tatălui* în loc de *şade de-a direapta Tatălui, celui viitoriu* în loc de *ce va să fie.*

În acest context, varianta redactată de Mihai Iştvanovici apare ca o sinteză a soluțiilor anterioare de traducere a *Crezului.* Este preferată, de pildă, sintagma denominativă a divinității din cea de-a doua variantă coresiană *(Tatăl atotțiitoriul),* ca şi alte expresii consacrate deja, cărora le-a adăugat mai multe formulări din varianta alcătuită de mitropolitul Ştefan I al Ungrovlahiei *(de o ființă, mântuire, au pătimit, purceade).* Unele forme fuseseră propuse atât în versiunea lui Ştefan, cât şi în aceea a lui Teodosie *(s-au pogorât, s-au întrupat, s-au îngropat),* mai puțin doar în varianta celui din urmă *(s-au făcut om).* Iştvanovici renunță, de asemenea, la formele sigmatice ale verbului *învie,* folosite până atunci, în favoarea formei evoluate, asigmatice, a perfectului compus (*au înviiat*).

Textul inclus în *Bucoavna* din 1699 a cunoscut o anumită audiență, fiind preluat, fără modificări esențiale, în *Molitvenicul* cu *Liturghie*, scos tot de Iştvanovici, la Râmnic, în 1706. Față de ediția bălgrădeană, sunt operate câteva mici schimbări: *a noastră mântuire* în loc de *mântuirea noastră, ceriuri* în loc de *ceriu, dreapta* în loc de *direapta, cela ce împreună cu Tatăl* în loc de *cela ce cu Tatăl, ce va să fie* în loc de *celuia ce va să fie.* În ultima variantă, *Crezul* va fi rostit întocmai şi de Ioasaf, în 1708, la hirotonirea sa ca episcop de Buzău. Antim însuşi va adopta această variantă, diferită puțin de aceea rostită la hirotonirea sa, în 1705, publicând-o în *Liturghierul* de la Târgovişte, din 1713, cu o singură modificare: *purceade* a fost înlocuit cu *iase.* Se infirmă deci ideea susținută de Ghenadie Enăceanu, cu prilejul editării *Condicii sfinte a Mitropoliei Ungrovlahiei,* care supralicitase originalitatea versiunii lui Antim, socotită mai apropiată de textul grecesc, precum şi notorietatea acesteia în biserica ortodoxă. În 1708, Ioasaf ar fi rostit, de pildă, simbolul după o versiune care se datora lui Antim şi, mai ales, lui Damaschin[17]. Investigația de față a dovedit însă că perfectarea textului *Crezului* i-a aparținut lui Iştvanovici, acțiune inițiată prin publicarea *Bucoavnei,* în 1699, şi definitivată o dată cu tipărirea *Liturghierului* din 1706.

[16] Vezi Violeta Barbu, *loc. cit*., p. 30.
[17] *Condica sfântă,* p. 108.

Faţă de *Simbolul de la Niceea,* reprodus în varianta ortodoxă, *Simbolul atanasian*, redat, în continuare, în *Bucoavnă*, pare a fi expresia unui compromis pe care Iştvanovici a acceptat să-l facă, determinat de convulsiile religioase de la sfârşitul secolului al XVII-lea. Transpunerea *Simbolului credinţei* şi în versiunea atanasiană *(Quicumque vult),* pe baza dogmei purcederii Duhului Sfânt şi de la Fiul, făcea parte, probabil, dintre strategiile pe care Atanasie Anghel le adoptase în acele momente de cumpănă. Iştvanovici corectează însă varianta acestui simbol. Cu tot accentul pus asupra egalităţii celor trei persoane ale trinităţii, este eludat, în unele porţiuni, adaosul *filioque*: *Duhul Sfânt, de la Părintele nefăcut, nezidit, nice născut, ce purcezătoriu* (f. 13^r). Datorită acestor inconsecvenţe doctrinare, *Bucoavna* din 1699 a fost supusă de către misionarii catolici unei severe cenzuri, pasajele incriminate fiind reformulate cu prilejul reeditării din 1744.

O altă versiune în limba română a *Simbolului atanasian* fusese reprodusă, parţial, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la sfârşitul *Psaltirii Scheiene.* Titlul sub care este redat textul din *Bucoavnă (Simvolĭ Preoštennago Athanasię, patriarha Aleksandriiskago)* trimite la un original slavon. De altfel, o versiune redactată în limba slavonă se află şi în *Slujebnicul* mitropolitului Ştefan, în cadrul liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur[18].

Paragraful următor din *Bucoavnă* cuprinde *Decalogul,* reprodus potrivit redacţiilor din *Vechiul Testament* (*Iş* **20**, 2–17, *Dt* **5**, 6–21). Sursele textului celor zece porunci nu sunt însă *Biblia* de la Bucureşti, din 1688, nici *Pravoslavnica mărturisire*, apărută la Buzău, în 1691, după cum s-a susţinut[19]. Studiul comparativ ne-a relevat cele mai numeroase elemente de convergenţă cu *Scutul Catechizmuşului,* tipărit la Bălgrad, în 1656. Vom trece în revistă câteva fragmente din textele corespunzătoare ale *Decalogului*[20]:

Porunca dintâi [...] *să n-aibi tu dumnezăi streini înaintea mea* (Buc.); cf. *să nu aibi tu înaintea mea alţi domnedzei striini* (PO); *să n-aibi tu dumnezăi streini înaintea mea* (S. Cat.); *să nu fie ţie alţi dumnezei afară de mine* (BB); *să nu-ţi fie ţie dumnezei alţii fără de mine* (Pr. M).

A doao poruncă. Nice-ţi face ţie chip cioplit, nice să închipuieşti pre chipul celora ce-s sus în ceriu [...] *Dumnezău râvnitoriu* [...] *pănă la a treia şi a patru sămânţă* [...] *ţân poruncile Meale* (Buc.); cf. *Nu face ţie chip cioplit pre atării faţă, cine-s sus în cer* [...] *Domnedzeu putearnic, stătătoriu de alean* [...] *până în al treile şi în al patrul văr* [...] *ţin poruncele Meale* (PO); *Nici-ţi face ţie chip cioplit, nici să închipuieşti pre chipul celora ce-s sus în ceriu* [...] *Dumnezău cu băsău* [...] *pănă la a treia şi a patra sămânţă* [...] *ţân poruncile Meale* (S. Cat.); *Să nu faci ţie chip cioplit, nice la toată asămănarea den câte sânt în ceriu sus* [...] *Dumnezău răvnitoriu* [...] *pănă al treilea şi al patrulea neam celor ce păzăscu poruncile Meale* (BB); *Să nu faci ţie idol, nici a toată asămănarea câte-*s *în ceriu sus* (Pr. M).

[18] Violeta Barbu, *loc. cit*., p. 31.

[19] T. Bodogae, *loc. cit*., p. 60.

[20] Textele comparate: *Bucoavnă* (Buc.), f. 15^r–17^r; *Palia de la Orăştie* (PO), p. 244–245; *Scutul Catichizmuşului* (S. Cat.), p. 44-45; *Biblia de la Bucureşti* (BB), p. 53; *Pravoslavnica mărturisire* (Pr. M), p. 187-209.

A treia poruncă [...] *că nu-l va lăsa Domnul necercat oricine va lua numele Lui în deşărt* (Buc.); cf. *că nu va lăsa Domnul nevinovat pre acela cine numele Lui de fiete-l ia* (PO); *că nu-l va lăsa Domnul necercat varecine va lua numele Lui în deşărt* (S. Cat.); *că nu va curăţi Domnul pre cela ce va lua numele Lui în deşert* (BB); *că nu va curăţi Domnul pre cela ce va lua numele Lui în deşărt* (Pr. M).

A patra poruncă [...] *şi-ţi isprăveaşte tot lucrul tău* (Buc.); cf. *şi tot lucrul obârşaşte* (PO); *şî-ţi isprăveaşte tot lucrul tău* (S. Cat.); *şi vei face toate lucrurile tale* (BB, Pr. M).

A nooa poruncă. Nu grăi mărturie strâmbă spre priiatinul tău (Buc.); cf. *Nu fii mărturie strâmbă în aleanul priiatnicului tău* (PO); *Nu grăi mărturie strâmbă spre priiatinul tău* (S. Cat.); *Să nu mărturiseşti pre minciuni asupra vecinului tău mărturie mencinoasă* (BB); *Să nu mărturiseşti minciuni împotriva de aproapelui tău mărturie mincinoasă* (Pr. M).

A zeacea poruncă. Nu pohti casa priatinului tău, nice muiarea lui, nice sluga lui, nice slujnica lui, nice boul lui, nice asinul lui, nice nimica ce easte a priiatinului tău (Buc.); cf. *Nu pofti casa priiatnicului tău, să nu pofteşti vecinului tău nice muiara-i, nice sluga-i, nice slujnica-i, nice boul, nice asinul, neci nemică ce-i a lui* (PO); *Nu pohti casa priiatinului tău, nice muiarea lui, nece sluga lui, nece slujnica lui, nice boul lui, nice asinul lui, nece nemica ce easte a priiatinului tău* (S. Cat.); *Să nu pohteşti muiarea aproapelui tău, să nu pohteşti casa vecinului tău, nice ţarina lui, nice sluga lui, nice pre slujnica lui, nice boul lui, nice înjugătoriul lui, nice a tot dobitocul lui, nice câte sânt aproapelui tău* (BB); *Să nu pohteşti muiarea vecinului tău, să nu pohteşti casa vecinului tău, nici ţarina lui, nici sluga lui, nici slujnica lui, nici bou*l *lui, nici înjugătoriul lui, nici câte sânt ale vecinului tău* (Pr. M).

Observăm că versiunea *Decalogului* din *Bucoavnă* diferă substanţial de pasajele din *Biblia* de la Bucureşti şi din *Mărturisirea Ortodoxă*, la fel cum este îndepărtată, pe de altă parte, de varianta din *Catehismul* din 1560 şi din *Evanghelia cu învăţătură* din 1581. Există, în schimb, unele similitudini cu porţiunile corespunzătoare din *Palia* de la Orăştie, precum şi un număr covârşitor de identităţi cu *Scutul Catechizmuşului.* Pe lângă câteva mici diferenţe fonetice, în textele respective din 1656 şi 1699 se întâlneşte numai o singură discordanţă notabilă de ordin lexical: sintagma *Dumnezău cu băsău,* din *Porunca a doua,* este înlocuită de Iştvanovici prin *Dumnezău râvnitoriu,* o formă preluată din *Biblia* de la Bucureşti. De asemenea, în paragraful următor, în locul pronumelui nehotărât *varecine* este preferat *oricine.* Editorul a apelat, deci, aproape fără rezerve, la catehismul de inspiraţie calvină sau la o variantă a *Decalogului* care circula în tradiţia locală. Tipăritura de la Bălgrad, din 1656, relua, de altfel, într-o configuraţie acceptată de ortodocşi, cele zece precepte ale dogmei creştine. Protestanţii adoptaseră o formă diferită a *Decalogului*, potrivit redacţiei catolice, constând în reunirea primelor două porunci, precum şi detaşarea în cadrul celei de-a noua porunci a interdicţiei referitoare la râvnirea femeii aproapelui[21].

Neelucidată a rămas şi provenienţa pasajelor privitoare la desăvârşirea evanghelică[22], cu toate că se fac trimiteri în text la capitolul 5 al *Evangheliei de la Matei*. Apropierile de *Noul Testament* de la Bălgrad sau de *Biblia* de la Bucureşti

[21] Vezi şi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, 1985, p. 254.
[22] T. Bodogae, *loc. cit*., p. 60.

sunt, într-adevăr, mai puțin evidente, întrucât Iştvanovici urmează îndeaproape textul *Evangheliei* de la Snagov, din 1697, editată de mentorul său, Antim Ivireanul. Vom ilustra, printr-o paralelă, această filiație:

NT	BB	Ev. S.	Buc.
Auzit-aț că fu zis: „Ochiu derept ochiu şi dinte pentru dinte". Iară Eu zic voao: Nu vă potrivireț răului cu rău, ce, să te-are lovi cineva preste fața obrazului de-a dereapta, întoarce lui şi ceaealaltă. Şi, cine va vrea să să părască cu tine şi veşmântul tău să ia, lasă şi cel desupra. Şi, să te-are sili cineva o milă de loc, pasă cu *el* doao. Cine ceare de la tine dă-i, şi cine ce va să să împromuteaze de la tine nu te întoarce.	Auzit-ați că s-au zis: „Ochiu dirept ochiu şi dinte pentru dinte". Iară Eu zic voao: Nu vă împotrivireți răului, ce, cel ce-ț va da palmă preste falca ta cea direaptă, întoarce lui şi ceaealaltă. Şi celui ce va să să părască cu tine şi veşmântul tău să ia, lasă lui şi îmbrăcămintea. Şi, care te va podvodări o milă de loc, pasă cu el doao. Celui ce ceare de la tine dă-i, şi cela ce va să să împrumuteaze de la tine să nu te întorci.	Auzit-ați că s-au zis: „Ochiu pentru ochiu şi dinte pentru dinte". Iară Eu grăiescu voao: Să nu vă puneți împotriva răului, ce, de te va lovi cineva preste fața obrazului cea dreaptă, întoarce lui şi ceaealaltă. Şi celuia ce va să să judece cu tine şi să-ți ia haina ta, lasă-i lui şi cămaşa. Şi, de te va lua cineva cu de-a sila spre o milă de loc, mergi cu dânsul doao. Celuia ce ceare la tine dă-i, şi celuia ce va să să împrumuteaze de la tine nu întoarce.	Zis-au fost celor de demult: „Ochiu pentru ochiu şi dinte pentru dinte". Iară Eu grăiescu voao: Să nu vă puneți împotriva răului, ce, de te va lovi cineva preste fața obrazului cea direaptă, întoarce lui şi ceaealaltă. Şi celuia ce va să să giudece cu tine şi să-ți ia haina ta, lasă-i lui şi cămaşa. Şi, de te va lua cineva cu de-a sila spre o milă de loc, mergi cu dânsul doao. Celuia ce ceare la tine dă-i, şi celuia ce va să să împrumutează de la tine nu întoarce.
(f. 7^{v})	(p. 754a)	(f. 23^{v})	(f. 18^{v} – 19^{r})

Capitolul cel mai extins al *Bucoavnei,* consacrat prezentării sintetice, sub formă de întrebări şi răspunsuri, a Sf. Taine, este o prelucrare, destul de liberă, după *Pravoslavnica mărturisire,* apărută la Buzău, în 1691[23]. Există însă ipoteza că textul corespunzător al primei ediții a traducerii în română a *Mărturisirii ortodoxe* nu a stat la baza alcătuirii *Bucoavnei,* ci o altă traducere sau o prelucrare dintr-o bucoavnă slavonă, folosită ca izvor principal[24]. Cert este că Iştvanovici s-a ghidat în redactarea acestei secțiuni după lucrarea lui Petru Movilă, *Mărturisirea ortodoxă,* scrisă în 1640, dezbătută la sinodul de la Iaşi, din 1642, şi adoptată apoi ca lucrare normativă a Bisericii Ortodoxe. Deosebirile față de opera de referință, cu un caracter erudit şi comentarii analitice mult mai lărgite, pot fi datorate utilizării unei versiuni prescurtate, de tipul celei tipărite de Petru Movilă, la Kiev, în 1645, sau, mai târziu, a acelui *Catehisis sau în scurt pravoslavnică mărturie a legii creştineşti,* apărut la Iaşi, în 1777.

Unele similitudini cu textul *Evangheliei* din 1697 sunt identificabile şi în citatele biblice din acest capitol, după cum reiese din următoarea paralelă:

[23] *Ibidem,* p. 63-65.
[24] A. M. Gherman, E. Mârza, *loc. cit.,* p. 88.

NT	BB	Ev. S	Buc.
Ce unul den voinicii cu sulița în coastele Lui împunse şi atunceaş ieşi sânge şi apă.	Ce unul den slujitori cu fuştele coasta Lui împunse şi îndată ieşi sânge şi apă.	Ce unul din slujitori cu sulița coastele Lui au împuns şi îndatăşi au ieşit sânge şi apă.	Că unul din slujitori cu sulița coastele Lui au împuns şi îndată au ieşit sânge şi apă.
(f. 131^{v})	(p. 829b)	(f. 127^{r}a)	(f. 24^{v})

Pornind de la citatele scripturale folosite în cuprinsul *Bucoavnei,* suntem înclinați să-l acredităm pe Iştvanovici, la fel ca în cazul *Chiriacodromionului,* ca editor cu reale disponibilități, capabil să prelucreze substanțial, într-un timp relativ scurt, diverse tălmăciri mai vechi şi să realizeze, astfel, versiuni îmbunătățite ale unor texte religioase sau didactice.

Este posibil ca *Bucoavna* apărută în 1699 să fi fost multiplicată, prin copiere, în deceniile următoare, în scopuri didactice. Cele două exemplare care s-au păstrat din această carte dovedesc utilizarea intensivă a primului abecedar tipărit în limba română. Aceste cerințe au determinat reeditarea *Bucoavnei,* în 1744, la Cluj, „cu tiparul cinstitii Academii”. Cel care a scos cartea în tipografia Colegiului Iezuit este Mihai Becicherechi (Becskereki), bănățean de origine, care activa la Cluj din 1740[25]. Acesta va lucra, în continuare, la oficina seminarului din Oradea, iar în 1755 va fi chemat de episcopul Petru Pavel Aron la tipografia din Blaj.

În privința *Bucoavnei* din 1744, a trecut aproape neobservat faptul că în acest an au fost imprimate la Cluj două ediții. În principalele referințe asupra lucrării se menționează doar ediția care redă textul cu grafie chirilică şi, în paralel, cu grafie latină[26]. În sinteza sa asupra literaturii didactice, O. Ghibu[27] precizase însă că în anul respectiv au apărut la Cluj două ediții: una „strict ortodoxă”, pe bazele celei din 1699, iar cealaltă adaptată condițiilor create de unirea cu biserica Romei, a doua ediție fiind considerată „mai progresistă”, întrucât introduce alături de alfabetul chirilic şi pe cel latin.

Vom completa aceste lacune, inclusiv unele dintre afirmațiile lui O. Ghibu, pe baza unui exemplar al *Bucoavnei* din 1744, existent la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu” din Cluj (cota Fr. 73). Ediția respectivă reproduce, în cea mai mare parte, textul din 1699, numai în alfabet chirilic, cu mici diferențe de grafie, având următoarele completări şi substituiri textuale:

a) Apare, în plus, după *Rugăciunea domnească,* rugăciunea intitulată *Închinăciunea îngerului* (f. 7^{r}), în continuare urmând molitva *Din somn sculându-mă.*

b) În cadrul *Simbolului niceeano-constantinopolitan,* este inclus adaosul *filioque,* absent în ediția din 1699: *de la Tatăl şi de la Fiiul purceade*.

---

[25] Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan,* Bucureşti, 1977, p. 242.

[26] A se vedea Gavril Precup, *Două bucoavne,* în „Unirea”, XXV, nr. 114, 23 nov. 1915, nr. 115, 25 nov. 1915; BRV, II, nr. 235, p. 79, IV, p. 240; *Bucoavna...,* ed. cit.; Mihai-Alin Gherman, *Bucoavna de la Cluj (1744),* în „Biblioteca şi cercetarea”, XIX, 1995, p. 67-70.

[27] *Op. cit.*, p. 250.

c) *Simbolul atanasian* cuprinde mai multe reformulări faţă de ediţia de la Bălgrad: *nice feaţele mestecând, nice fiinţa despărţind* în loc de *nice fiinţa împărţind; Tatăl* în loc de *Părintele,* substituire generalizată; *alta easte faţa Tatălui* în loc de *una easte tocmeala Părintelui; aşa Domn Tatăl* în loc de *întocma Domn Părintele; pre fieştecare face Dumnezău* în loc de *fieştecare tocmeală Dumnezău; Duhul Sfânt de la Tatăl şi de la Fiiul* în loc de *Duhul Sfânt de la Părintele; ce tustrele feaţăle una cu alta de vecie sânt şi loruşi întocma aseamenea* în loc de *ce întregi trei tocmeale de pururea fiincioase sânt loruş şi întocma; să creaze* în loc de *să înţelepţească; iarăş de lipsă easte pentru veacinica spesenie ca şi întruparea Domnului nostru Isus Hristos să creadem* în loc de *ce cu nevoie easte încă cătră veacinica mântuire de nu va creade cu deadins şi de întruparea Domnului nostru Isus Hristos; unul adevărat, nu cu amestecarea fiinţii, ce în unirea feaţii* în loc de *unul cu totul nesleit cu firea şi cu un stat; om unul* în loc de *unul; va veni* în loc de *va să vie; fiecine de nu o va ţinea dirept şi foarte tare* în loc de *cine din credincioşi nu o creade cu deadins.*

d) Comentariul privitor la Taina Euharistiei are câteva modificări: *Materiia Sfintei Cumenecături easte pâine de grâu curat, la latini azimă, la greci dospită* în loc de *pâine de grâu curat, dospită; „Acesta-i trupul Mieu". Cu acestea să sfinţeşte pâinea sau să preface în cinstit trupul lui Hristos. Aşijderea la vin când zice: „Acesta-i sângele Mieu". Şi cu acestea să sfinţeşte sau să preface vinul în scump sângele lui Hristos* în loc de: *Tremite Duhul Tău cel Sfânt preste noi şi preste aceastea ce-s pusă înainte daruri şi fă pâinea aceasta cinstit trup al Hristosului Tău". Aşijderea la vin zice: „Iară cel ce easte în păharul acesta, cinstit sânge a*l *Hristosului Tău, mutându-le cu Duhul Tău cel Sfânt".*

e) În răspunsul la Taina Spovedaniei, după contextul *păzindu-te ca să nu mai greşeşti,* apare o interpolare: *Şi pentru aceaea Domnul şi Dumnezeul nostru Isus Hristos, cu darul şi milele iubirii Sale în neamul omenesc, ierte-ţi ţie, fiiule (cutarele), şi eu, nedestoinicul preot, cu puterea care mi-i dată de la El, te iertu şi te dezleg de toate păcatele tale, în numele Tatălui şi Fiiului şi Duhului Sfânt. Amin.*

f) În ultima secţiune, existentă numai în prima ediţie din 1744, după paragraful *7 lucruri ale milosteniei carele să apropie la suflet* este interpolat următorul pasaj: *Şase păcatele împotriva Duhului Sfânt, care pentru grăutatea răutăţilor nice într-această lume, nice în ceealaltă lume să vor ierta lesne: 1. Nepărăsirea de păcate nădăjduindu-să a fare samă că*[28] *a va ierta Dumnezău, pentru că-i bun Dumnezeu. 2. Rămânerea în răutatea sa, adecă în păcat. 3. Nădăjduirea de mântuirea sa. 4. Nepocăirea. 5. Însă starea împotriva direptăţii cunoscute. 6*[29]. *Zavistiia dragostei aproapelui.*

[28] Tipărit: ке.
[29] Tipărit: 1.

Aceste remanieri ale textului sunt comune ambelor ediţii din 1744, la fel ca alcătuirea foii de titlu şi a ornamenticii. Dispare, astfel, xilogravura reprezentându-i pe Sf. Împăraţi Constantin şi Elena, reprodusă pe versoul foii de titlu a *Bucoavnei* din 1699, în schimb este dispusă pe pagina de titlu a ambelor ediţii din 1744 o nouă gravură, care o redă pe Maica Domnului cu Pruncul *(Glykophilousa).* Această din urmă xilogravură reapare pe foaia de titlu a unui abecedar bilingv latin-slavon, *Elementa puerilis institutiones,* tipărit tot la Cluj, în 1746, un manual asemănător, editat de episcopul unit al rutenilor de la Munkács, Mihail Manuil Olsávszky.

Structura compoziţională a ediţiilor *Bucoavnei* de la Cluj prezintă însă câteva diferenţieri, ceea ce indică faptul că nu s-a imprimat doar un nou tiraj. În timp ce ediţia chirilică, la care ne-am referit, nu a eliminat nici unul dintre textele *Bucoavnei* de la Bălgrad, ediţia chirilico-latină a operat o serie de schimbări. În prima secţiune, se redau corespondenţele slovelor, se întregesc abrevierile, dar sunt omise prozodiile şi semnele de punctuaţie. A doua ediţie conţine, în plus, după exerciţiile de silabaţie, alfabetul cu denumirea slavonă a slovelor şi echivalentul latin, precum şi slovele-cifre, dublate de cifrele arabe. Sunt înlocuite, apoi, numai în ediţia cu text chirilic şi, parţial, latin, *Rugăciunea când va să înceapă copilul a învăţa* şi *Rugăciunea dimineţii* cu un mic catehism al credinţei. În locul *Molitvei de dimineaţă* este introdusă rugăciunea *Închinăciunea îngerului,* în ediţia chirilică fiind menţinute ambele texte. Unele porţiuni din a doua ediţie sunt redate în chirilică şi cu text latin interliniar, în ortografie maghiară: partea de abecedar propriu-zisă (f. 1^{v}–7^{r}), precum şi rugăciunile *Tatăl nostru* şi *Închinăciunea îngerului* (f. 10^{v}–11^{r}). Din această ediţie s-a eliminat şi partea finală, după paragraful consacrat Sf. Taine. Datorită diferenţelor de tehnoredactare, prima ediţie cuprinde 22 de file nenumerotate, iar cea de-a doua 24 de file.

Sub aspectul grafiei, sunt relevante, în cadrul ediţiei cu text interliniar, transcrierile cu caractere latine ale unor cuvinte, precum: *astez (astăzi), cse pline (cea plină), jertem (iertăm), jest (eşti), jeste (este), inkinecsunae (închinăciunea), morcii (morţii), peinae (pâinea), pement (pământ), peketosi (păcătoşi)*. Pe lângă termenii vehiculaţi în *Bucoavna* din 1699 şi transpuşi întocmai în prima reeditare din 1744, câteva denumiri generice au în ediţia revizuită şi echivalentul în latină: *slovele mai mici – litterae minores, glasnicele – vocales, neglasnicele – consonantes*.

Considerăm că ediţia a doua, cu textul interliniar în chirilică şi latină, este posterioară celei dintâi, fiind rezultatul unei remanieri mai radicale, fără însă a se îndepărta prea mult de prototipul din 1699. Ambele ediţii apărute în 1744 sunt revizuite în spiritul doctrinei catolice, de a cărei încălcare fusese acuzată *Bucoavna* de la Bălgrad.

Sub aspect lingvistic, *Bucoavna* din 1744 reproduce aproape fidel formele ediției din 1699: este păstrat *a* (*razimă* 12^{r}/2); *ă* etimologic este conservat (*fămeii* 19^{v}/5, *săborului* 12^{r}/18); este preluat fonetismul originar cu *e* (*streini* 10^{v}/9); în mod accidental, este notat fonetismul cu *e,* spre deosebire de *ă* atestat în *Bucoavna* din 1699 *(dătătoriule* 8^{v}/7-8 – *detătoriule* 6^{v}/1); se menține „diftongarea" lui *î* (*pâinea* 15^{v}/19); fonetismele cu *h* alternează cu cele cu *f* (*pohtă* 12^{r}/24, *pohti* 11^{v}/16, *poftelor* 21^{v}/6-7); se perpetuează *s, z, ț* duri (*sămnul* 18^{r}/14, *sângur 18^r/12, înțăleg* 6^{r}/11, *sfințască-se* 6^{v}/18, *țân* 11^{r}/2, *Dumnezău* 6^{r}/8, *zâoa* 11^{r}/24); într-un pasaj interpolat, absent în ediția de la Bălgrad, apare *z* moale (*Dumnezeu* 22^{r}/18); se păstrează alternanța în rostirea lui *ş, j* (*deşărt* 11^{r}/5, *deşert* 12^{r}/15); coexistă, în continuare, fonetismele cu *ğ* şi *j* (*gios* 10^{v}/14, *giudecății* 12^{r}/14, *să judece* 10^{r}/4, *jurământul* 12^{v}/8).

Tipărirea *Bucoavnei* de la Cluj, în două ediții, în 1744, probabil sub auspiciile sau în redacția efectivă a episcopului Inochentie Micu-Klein[30], sprijinitor al învățământului românesc, confirmă posteritatea prodigioasă a micului manual prin care Mihai Iştvanovici marca, la sfârşitul secolului al XVII-lea, un început de drum în literatura noastră didactică[31].

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu"
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

[30] *Ed. cit.,* p. 89; M. A. Gherman, *art. cit.,* p. 68-69.

[31] Se presupune că o nouă ediție a *Bucoavnei* din 1744 s-a tipărit la Blaj, între 1750 şi 1752, din care nu s-a păstrat nici un exemplar; cf. şi O. Ghibu, *op. cit*., p. 47.